Щодо можливості призначення покарання

З урахуванням тяжкості наслідків злочину

Окремі положення Кримінального кодексу (КК) Російської Федерації стало проблематично застосовувати на практиці з огляду на внесення до нього численних змін та доповнень, які стосуються не лише нових норм або зміни ознак складів злочинів, але також і зміни санкцій статей кримінального закону.

Тетяна МІНЯЗЄВА,
завідуюча кафедрою кримінального права і процесу Російського університету дружби народів, доктор юридичних наук, професор

Софія ЛИХОВА,
старший науковий співробітник Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук

В законодавстві РФ за останні 3 роки неодноразово змінювалися саме санкції статей Особливої частини КК. В кримінальному праві як Росії, так і України принцип індивідуалізації покарання є основним, тому за вчинення значної кількості злочинів встановлено альтернативні, а за всі злочини — відносно визначені санкції. Крім того, суд за наявності визначених в законі обставин може вийти за межі санкції і призначити покарання нижче найнижчої межі або призначити умовний порядок його відбуття. За КК України особа може бути звільнена від відбуття покарання із випробуванням (ст.ст. 75—79 КК України).

Федеральним законом РФ від 7 березня 2011 р. із санкцій видалена нижня межа покарання у вигляді позбавлення волі не лише за злочини невеликої та середньої тяжкості, але і за тяжкі і особливо тяжкі злочини[1]. Очевидно, такий підхід до можливостей судового розсуду не сприятиме досягненню по-

ставленої перед покаранням мети. Це дає підставу для висновку, що великий розрив між нижньою і верхньою межами покарання істотно ускладнить роботу суддів, які не лише повинні призначити покарання, але і визначити у вироці порядок його відбуття — умовно чи з відстрочкою відбуття. Так, наприклад, санкції деяких статей, які були змінені відповідно до вказаного Закону, встановлюють покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 2 місяців до 8, 10, 12, 15 років — ч.ч. 1, 2 ст. 162; ч. 4 ст. 204; ч. 2 ст. 164 КК РФ. За КК України за розбійний напад передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк відповідно від 3 до 7 та від 7 до 10 років (ч.ч. 1, 2 ст. 187 КК України). В ч. 4 ст. 204 КК РФ передбачена відповідальність за комерційний підкуп, вчинений за наявності обтяжуючих обставин, а в ч. 2 ст. 164 КК РФ — за викрадення предметів, які мають особливу цінність, вчинене за наявності обтяжуючих обставин. Такі склади злочинів в КК України наразі не передбачені. Виникає питання щодо критеріїв, якими мають керуватися судді РФ, призначаючи покарання за ці злочини у вигляді позбавлення волі, наприклад, на строк 2 або 4 місяці, особливо у випадках вчинення розбійного нападу із застосуванням зброї або предметів, які використовуються як зброя. Відповідно до законодавства України такі проблеми у суддів не виникають.

Зростає повторна злочинність серед умовно засуджених. В Росії за останні 3 роки цей показник збільшився в 2,5 раза. Багато осіб не витримують перевірку свободою, рецидиви злочинів серед умовно засуджених регулярно відбуваються в 47 регіонах РФ[2]. Значна частка рецидиву відзначається і серед осіб, засуджених до сплати штрафу як основного покарання. Таке не пов'язане з позбавленням волі покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю досить рідко призначається як основне. Ефективність обмеження волі покаже час. Слід зазначити, що кримінально-виконавчі інспекції в Росії не в змозі забезпечити необхідний нагляд за особами, яким призначене це покарання: не вистачає технічних засобів, не до всіх осіб застосовується використання електронних браслетів. В Україні такі технічні засоби ще взагалі не застосовуються.

Із осіб, засуджених до заходів кримінально-правового характеру, що не пов'язані із ізоляцією від суспільства, на лаву підсудних, як правило, повертаються люди, які не можуть знайти роботу, які потребують соціальної адаптації і не мають нормальних, а іноді і мінімальних побутових умов, які страждають на алкоголізм та наркотичну залежність. Вони вчасно не отримали адаптаційну підтримку, їм суспільство не надало допомогу в працевлаштуванні, в лікуванні, не отримали вони допомоги і з житлом. Таким чином, велика кількість осіб, які відбули покарання, залишаються сам на сам із серйозними соціальними проблемами і знахо-

дять вихід у поверн
чайного для ни
існування в кримі
лективах.

Особи, у яких є
сплатити штраф, а
і призначається з
матеріального ста
ного, вчиняють но
як правило, корис
рахунку або уник
дальності, або зно
штраф.

Підставою призн
рання, не пов'язан
ленням волі, є пере
в тому, що винна
нить нового злочи
ється у вчиненому
Чезаре Беккаріа "
покарання" наголо
метою покарання н
ня фізичних стр
приниження людс
або бажання зро
ючим уже вчине
Метою покарання
жання винному зн
ня шкоди суспільст
ня інших осіб від
самого. Тому слід
лише таке покара
співмірним злочин
лятиме великий вп
людей і є наймен
тіла людини[3]. Не
карання, не пов'яз
ленням волі, пер
винній особі зно
шкоду суспільств
суспільстві так
сприймаються і о
однозначно. Пок
гляді штрафу пер
дяни, багато пра
укових працівни
як свого роду "від
відомого російсь

дять вихід у поверненні до звичайного для них способу існування в кримінальних колективах.

Особи, у яких є можливість сплатити штраф, а це покарання і призначається з врахуванням матеріального становища винного, вчиняють новий злочин, як правило, корисливий, з розрахунку або уникнути відповідальності, або знову сплатити штраф.

Підставою призначення покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, є переконання суду в тому, що винна особа не вчинить нового злочину і розкається у вчиненому. В трактаті Чезаре Беккаріа "Про злочин і покарання" наголошується, що метою покарання не є заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності, або бажання зробити неіснуючим уже вчинений злочин. Метою покарання є перешкоджання винному знову заподіяння шкоди суспільству і утримання інших осіб від вчинення того самого. Тому слід призначати лише таке покарання, яке буде співмірним злочину, яке справлятиме великий вплив на думку людей і є найменш тяжким для тіла людини[3]. Не завжди покарання, не пов'язані із позбавленням волі, перешкоджають винній особі знову заподіяти шкоду суспільству. І в самому суспільстві такі покарання сприймаються і оцінюються неоднозначно. Покарання у вигляді штрафу пересічні громадяни, багато практичних і наукових працівників розуміють як свого роду "відкуп". На думку відомого російського вченого Б. Волкова, головний недолік штрафу полягає в тому, що в ньому недостатньо дістає вияв моральний аспект. Можна зазначити, що штраф зводиться до нуля, коли він є однією із основних санкцій за злочини корисливого спрямування[4].

Дійсно, слід поставити питання, наскільки морально застосовувати штраф щодо осіб, які вчинили корисливі злочини і матеріальне становище яких після його сплати, якщо і постраждає, то не позбавить таких осіб звичного способу життя з врахуванням того, що виплата суми штрафу може бути розстрочена. Ситуація зводиться до того, що позбавлення волі суди призначають особам, винним у вчиненні аналогічних злочинів, коли вони вчинили ці злочини з причини безробіття і з тієї самої причини не взмозі сплатити штраф. Слід замислитися над тим, яким буде моральний вплив штрафу на винну особу, яка вчинила злочин з причини тяжкого матеріального становища і з останніх коштів сплатила його, і на засудженого, сплата штрафу яким навіть не змінила його матеріального становища. На нашу думку, штраф не повинен бути передбачений в кримінальному законі як основний вид покарання, він виправданий лише як додаткове покарання. Цей засіб впливу має бути основною цивільно-правовою і адміністративною санкцією.

Умовний порядок відбуття покарання включає всі ознаки реального покарання — об'єктивно негативну реакцію держави на порушення встановленої

нею заборони, негативну оцінку факта злочину і особи, яка його вчинила, невідворотність відповідальності і обмеження винного у його правах і свободах. Тому його юридичну природу в Росії визначають як "інший захід кримінально-правового характеру"[5]. Український законодавець, на нашу думку, правильно в КК України 2001 р. відмовився від застосування умовного покарання, натомість обравши більш оптимальний підхід, а саме, передбачивши як вид звільнення від відбуття покарання застосування покарання з випробуванням. На відміну від ст. 73 КК РФ в ст. 75 КК України передбачено більш суворі вимоги до звільнення від покарання з випробуванням.

Суд часто постає перед складним вибором щодо доцільності призначення того чи іншого покарання конкретній особі, особливо в тих випадках, коли закон допускає можливість реального позбавлення волі або умовного засудження. Застосування умовного засудження допускається і за тяжкі, і за особливо тяжкі злочини, якщо строк позбавлення волі не перевищує 8 років. В КК України особа може бути звільнена від відбуття покарання у вигляді позбавлення волі, якщо його строк не перевищує п'яти років при наявності інших необхідних підстав, зазначених в ч. 1 ст. 75 КК України.

Сьогодні паралельно із зростанням кількості злочинів із тяжкими наслідками і кількості засуджених за їх вчинення до покарання у вигляді позбавлення волі політика як РФ, так і України в сфері боротьби із злочинністю здійснюється із урахуванням економії репресії із проявами гуманізму. Проявами гуманізму слід вважати і звільнення від відбування покарання із випробуванням, і умовне засудження. Серед умовно засуджених — значна кількість осіб, які вчинили злочини, що потягли тяжкі наслідки (смерть людини, в т.ч. 2 і більше осіб, тяжка шкода здоров'ю). Частка рецидиву серед засуджених до умовного відбуття покарання в 2007—2010 рр. в Росії не знижується і постійно становить до 50% засуджених. Заходи контролю за такими засудженими з боку кримінально-виконавчих інспекцій є недостатніми. Є очевидним, що на застосування судами умовного порядку відбуття покарання і на звільнення від відбуття покарання з випробуванням справили вплив не лише спрямованість кримінальної політики РФ і України, а й недосконаліть виправних установ. На відбуття покарання у виправних установах негативно впливають наслідки економічної кризи, яка триває в наших країнах, реформування всіх соціальних сфер, незабезпеченість значної кількості засуджених роботою, нормальними умовами утримання, вади в їх медичному забезпеченні, що тягне, в свою чергу, зростання захворювань на туберкульоз та інші тяжкі інфекційні хвороби.

Труднощі судів в обранні необхідного покарання пов'язані із тим, що, з одного боку, призначення винному покарання обумовлене санкцією порушеної норми Особливої частини КК,

яка відображає
неного злочину
(ст. 12 КК Укра
РФ), а при обр
конкретній особ
характеристику
З іншого боку,
є основою визна
відбуття покара
умовного, із в
При застосува
значною мірою
враховані відом
теризують особ
після вчинення
ви, що спонукал
злочин, причин
ставлення до пр
у суспільстві, а
вини справи. П
умовного пока
мають надавати
які свідчать пр
особи, її прих
лення до вчине
каяття (наданн
терпілому або
близьким особа
чити, що обст
враховувати с
ванні норм пр
ження та про
покарання з в
КК РФ (ст. 7
раїни (ст. 75)
практично одна
на частина цих
тично співпада
мінності між
тами полягають
правовому зміс
це захід кримі
характеру, а за
це вид звільне
покарання), а
тивному регул
вання, коли й
покарання, як

яка відображає категорію вчиненого злочину і його характер (ст. 12 КК України, ст. 15 КК РФ), а при обранні покарання конкретній особі суд враховує характеристику особи винного. З іншого боку, ці самі критерії є основою визначення порядку відбуття покарання (реального, умовного, із відстроченням). При застосуванні покарання значною мірою повинні бути враховані відомості, що характеризують особу винного до і після вчинення злочину, мотиви, що спонукали особу вчинити злочин, причини зневажливого ставлення до правил співжиття у суспільстві, а також всі обставини справи. При призначенні умовного покарання переваги мають надаватися відомостям, які свідчать про умови життя особи, її прихильності, ставлення до вчиненого, до проявів каяття (надання допомоги потерпілому або його родичам і близьким особам). Слід зазначити, що обставини, які має враховувати суд при застосуванні норм про умовне засудження та про звільнення від покарання з випробуванням, в КК РФ (ст. 73) та в КК України (ст. 75) сформульовані практично однаково. Нормативна частина цих статей теж практично співпадає. Основні відмінності між цими 2 інститутами полягають, по-перше, в їх правовому змісті (за КК РФ — це захід кримінально-правового характеру, а за КК України — це вид звільнення від відбуття покарання), а по-друге, в нормативному регулюванні застосування, коли йдеться про таке покарання, як позбавлення волі (за КК РФ нижня межа позбавлення волі не повинна перевищувати 8 років, а за КК України — 5 років).

Окрім суб'єктивних критеріїв обрання заходу кримінально-правового характеру або виду звільнення від відбуття покарання, мають визначатися також і об'єктивні критерії. Таким критерієм, на нашу думку, є тяжкість спричинених злочином наслідків. Особливо це стосується транспортних злочинів із великою кількістю жертв. Очевидно, не слід призначати умовне засудження або звільнення від покарання з випробуванням особам, які з злочинною недбалістю або із злочинною самовпевненістю порушили правила управління транспортними засобами, внаслідок чого загинули люди або було спричинено тяжку шкоду їх здоров'ю, а самі вони не виявили уваги щодо потерпілих, клопоталися тільки про себе, а також про можливість уникнути покарання.

Наприклад, Ш. — дочці голови Іркутської обласної виборчої комісії, яка збила на тротуарі 2 осіб, одна із яких померла на місці, а здоров'ю іншої було спричинено тяжку шкоду, судом Кіровського районного суду м. Іркутська було призначено покарання у вигляді 3 років позбавлення волі із відбуттям у колонії-поселенні (ч. 2 ст. 264 КК РФ). Слід зазначити, що за такий злочин за ч. 2 ст. 286 КК України передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 8 років з позбавленням права керувати транспортним засобом на строк до 3

років або без такого. Взагалі санкція ч. 2 ст. 264 КК РФ передбачає позбавлення волі на строк до 5 років з позбавленням права керувати транспортним засобом на строк до 3 років. Необхідно також взяти до уваги, що російський законодавець взагалі гуманніше ставиться до осіб, які вчинили транспортні злочини, що призвели до загибелі людей або спричинили тяжку шкоду здоров'ю людей. Якщо за законодавством України кримінальна відповідальність за подібні діяння настає з моменту спричинення потерпілому тілесних ушкоджень середньої тяжкості, то наслідком злочину, склад якого передбачено в ч. 1 ст. 264 КК РФ, є спричинення тяжкої шкоди здоров'ю особи. Справа щодо Ш. переглядалася в зв'язку із м'якістю вироку, і знову суд призначив покарання у вигляді позбавлення волі на строк 2,5 роки умовно із відстроченням відбуття покарання, мотивуючи це лише вагітністю винної.

Відповідно до ч. 1 ст. 82 КК РФ реальне відбуття покарання відстрочене до досягнення дитиною Ш. 14-річного віку з позбавленням її права керувати транспортним засобом на 3 роки. Необхідно взяти до уваги, що за ст. 79 КК України жінку може бути звільнено від відбуття покарання до досягнення дитиною 7 років.

Як свідчать матеріали справи, в грудні 2009 р. в центрі Іркутська біля Байкальського університету відбулася аварія. 28-річна Ш. на своєму автомобілі "Toyota Corolla", намагаючись здійснити обгін на трамвайних коліях, тобто грубо порушуючи правила керування транспортним засобом, не впоралась із керуванням, виїхала на зустрічну смугу і збила 2 сестер, які йшли по тротуару. Замість того, щоб допомогти потерпілим, Ш. спочатку оглянула пошкодження на своєму автомобілі, потім почала розмовляти по телефону. До збитих нею дівчат, які знаходилися на той момент в безпорадному стані, вона навіть не підійшла. Швидку допомогу викликали співробітники Університету. Одна із потерпілих трохи пізніше померла в лікарні, інша перенесла велику кількість операцій і залишилася на все життя інвалідом. Таких прикладів можна навести десятки як в РФ, так і в Україні.

У розглянутій справі суд міг призначити позбавлення волі лише на строк від 2 місяців до 5 років із обов'язковим додатковим покаранням, але із реальним або умовним порядком його виконання, або з відстроченням. Суд обрав і відстрочення відбуття покарання, і умовний порядок його виконання.

Застосування відстрочення відбуття покарання — право, а не обов'язок суду. Відстрочення відбуття покарання за КК РФ є спеціальним видом умовного порядку відбуття покарання, воно застосовується до вагітних жінок і до осіб, які мають малолітніх дітей. Але закон не забороняє застосовувати до таких осіб і реальне відбуття покарання або застосовувати умовне засудження. І відстрочення відбуття, і умовний порядок застосування покарання покликані, з одного

боку, мінімально об
засудженої особи
пересування, а з ін
симально мобілізу
ні зусилля на пра
ведінку в умовах
контролю.

Нагадаємо, що х
і був вказаний тер
чення покарання
нення дитиною 14-
відповідно до ч. 2 с
якщо до досягненн
річного віку закін
що дорівнює строк
і засуджена не ух
виховання дитини,
про неї, не пору
мадський порядок,
ципліну, не при
адміністративної
ності, суд може ви
про скорочення ст
чення відбуття по
звільнення засудж
буття покарання і
димості. Після зак
строку засуджена
право керувати т
засобами.

У випадку засто
ного засудження,
міг би встановити
мін випробування,
покласти на засуд
ня, окрім обов'яз
вихованням дит
обов'язки, які б
свободу, наприкл
вати постійного
вання без повід
мінально-виконав
не відвідувати пе
ходитися вдома у

Прийняття су
про призначення
у вигляді позбав
строк 2,5 року м

боку, мінімально обмежити право засудженої особи на свободу пересування, а з іншого — максимально мобілізувати її власні зусилля на правомірну поведінку в умовах здійснення контролю.

Нагадаємо, що хоча у вироку і був вказаний термін відстрочення покарання — до досягнення дитиною 14-річного віку, відповідно до ч. 2 ст. 82 КК РФ якщо до досягнення дитиною 14-річного віку закінчився строк, що дорівнює строку покарання, і засуджена не ухилялася від виховання дитини, піклувалася про неї, не порушувала громадський порядок, трудову дисципліну, не притягалася до адміністративної відповідальності, суд може винести рішення про скорочення строку відстрочення відбуття покарання і про звільнення засудженої від відбуття покарання із зняттям судимості. Після закінчення цього строку засуджена знову матиме право керувати транспортними засобами.

У випадку застосування умовного засудження, по-перше, суд міг би встановити 5-річний термін випробування, і по-друге — покласти на засуджену виконання, окрім обов'язку займатися вихованням дитини, й інші обов'язки, які б обмежували її свободу, наприклад, не змінювати постійного місця проживання без повідомлення кримінально-виконавчої інспекції, не відвідувати певні місця, знаходитися вдома у певний час.

Прийняття судом рішення про призначення Ш. покарання у вигляді позбавлення волі на строк 2,5 року мотивоване тим, що у неї була малолітня дитина, вона знову була вагітна, а також тим, що злочин нею було вчинено вперше. Ці самі обставини було покладено в основу постанови про відстрочення відбуття покарання. Подібне подвійне пом'якшення покарання не може мотивуватися одними і тими самими обставинами, які, на думку суду, істотно зменшують ступінь суспільної небезпечності винної особи.

У злочині, що ми аналізуємо, є 2 особливо тяжких наслідки (смерть однієї молодої дівчини та інвалідність іншої), а також непередбачувані в часі і за наслідками страждання близьких потерпілих осіб. Поведінка Ш. після вчинення злочину також не свідчить про дієве каяття, співчуття потерпілим та їх близьким, намір надання їм матеріальної допомоги одразу після вчинення злочину і в майбутньому, надання моральної підтримки.

Очевидним в цьому конкретному прикладі є те, що відстрочення відбуття покарання не буде істотним для засудженої заходом кримінально-правового характеру. Уявляється, що негативні риси винної особи (зневажливе ставлення до правил керування автомобілем, байдуже ставлення до постраждалих та до їх близьких осіб, відчуття вседозволеності тощо) не зміняться на позитивні в силу лише одного факту — материнства. В подібних випадках необхідно з превентивною метою посилювати каральні елементи, властиві заходам кримінально-правового характеру. Вважаємо, що в справі, яку ми аналізуємо, якщо вже суд із урахуванням особи

винної не призначив їй максимальне покарання — позбавлення волі на строк 5 років, слід було б визначити винній реальний строк відбуття позбавлення волі в колонії-поселенні. В колоніях-поселеннях засудженим за постановою начальника колонії може бути дозволено проживати зі своїми сім'ями на орендованій або власній житловій площі на території колонії-поселення або за її межами. У Ш., як це відомо із опублікованих матеріалів справи, така можливість є.

На наш погляд, з метою підвищення ефективності умовного порядку відбуття покарання доцільно підвищити мінімальні можливі строки випробування, встановивши їх в один рік — при призначенні покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше одного року. З цією самою метою необхідно виключити положення ч. 1 ст. 74 КК РФ та ч. 4 ст. 82 КК РФ про дострокове скасування умовного покарання (відстрочення) із зняттям судимості. В КК України подібна норма взагалі не передбачена. Немає підстав двічі звільняти винну особу від покарання. Стан обмеженої волі протягом встановлених законом строків умовного засудження і притаманні йому моральні страждання здатні запобігти вчиненню злочинів в майбутньому. На нашу думку, судам не слід призначати короткі терміни випробування особам, які вчинили злочини, що потягли тяжкі наслідки, особливо коли ці наслідки дістали вияв у заподіянні смерті людини або спричиненні тяжкої шкоди здоров'ю.

Стан обмеженої волі протягом достатніх строків випробування (від 1 до 3 років — ст. 74 КК України), притаманні цьому стану певні моральні страждання, а також належний нагляд за засудженими особами здатні запобігти вчиненню ними, а також багатьма іншими злочинів у майбутньому.

[1] Див.: *Наумов А.В.* О серьезной уязвимости одного из последних законопроектов о внесении поправок в УК РФ // Уголовное право. — 2011. — № 1. — С. 38—40.

[2] Див.: Российская газета. — 2010. — 16 декабря.

[3] Див.: *Беккариа Ч.* О преступлениях и наказаниях. — М., 1939. — С. 243—244.

[4] Див.: *Волков Б.С.* Общепредупредительное значение наказания и проблема повышения его эффективности / Проблемы наказания по законодательству России и зарубежных стран: Матер. межвуз. конф. — М., 1999. — С. 7.

[5] Див.: Уголовное право России. — Т. 1: Общая часть / Под ред. *А.Н. Игнатова, Ю.А. Красилова.* — М., 2008. — С. 351.

Ознайомчий
Міністерств

З 20 листопада до
Республіка Німеччин
ська делегація, до ск
прокуратури Україн
безпеки України, М
України, Державної
жавних установ.

Мета візиту — у
"High Level Exchang
кордонних справ Ні

Під час стажуван
(законодавчий орган
Лейпцигу, Міністер
Бранденбург. Учасн
профільних відділів
зуються на міжнаро
ності, протидії кору

Українські фахівц
участь в обговорен
Україною та Європе
безпеки та міграції,
сучасної економічно

Участь у таких за
міжнародного співр
свідом та налагодит
жавних установ інш

Участь у IV
експертів

7—8 грудня 201
відбулося IV засід
питань підготовки
Європи щодо ролі
сфери. На правах
Координаційна ра
Співдружності Нез
Генеральної прокур
новажений делегат

Під час засідан
тами проект реком
ження: